

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

Інститут літератури імені Т.Г.Шевченка

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН — голова
Любомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ
Володимир ЛИТВИН • Олексій ОНИЩЕНКО
Сергій ПЛОХІЙ • Френк СИСИН • Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Павло СОХАНЬ — головний редактор
Ярослав ДАШКЕВИЧ — заст. головного редактора
Ігор ГИРИЧ — відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО • Галина БУРЛАКА
Сергій БЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦИК • Всеволод НАУЛКО
Світлана ПАНЬКОВА • Руслан ПИРІГ • Валерій СМОЛІЙ • Ольга ТОДІЙЧУК
Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДОРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 11

Серія

ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІ ТА ХУДОЖНІ ТВОРИ

Літературно-критичні праці (1883–1931), “По світу”

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
«СВІТ»
2008

УДК 94 (477)
ББК 63.3 (15 УКР)
Г91

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Упорядник: Галина БУРЛАКА

Автори передмов: Микола ЖУЛИНСЬКИЙ, Галина БУРЛАКА

Автор коментарів: Галина БУРЛАКА

Мовна редакція текстів М.Грушевського
та пояснення слів: Галина БУРЛАКА

Переклад висловів іншомовного походження: Мирослав ТРОФИМУК

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 978-966-603-223-5

ISBN 978-966-603-568-7 (т. 11)

- © Інститут української археології та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України, Інститут літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України, 2008
- © Жулинський М., Бурлака Г., передмови, 2008
- © Бурлака Г., коментарі, 2008
- © Видавництво "Світ", дизайн та художнє оформлення, 2008

РОЗДІЛ I

СТАТТІ, ВИСТУПИ, ПЕРЕДМОВИ, ЗАМІТКИ

ЮВІЛЕЙ ЛЬВА ТОЛСТОГО

Культурний світ оддає честь найбільшому письменнику сучасності, артисту-моралісту, з нагоди його вісімдесятих уродин. Під вражінням другої, новішої половини його довгої, сливе шістдесятилітньої творчої діяльності*, коли він свідомо віддав свої артистичні сили моральній проповіді*, світ шанує в нім головно сього могутнього критика моральних підвалин сучасного життя, яким показав себе великий старець в останніх десятиліттях своєї творчості. Тому його свято стає великою маніфестацією протесту против конвенціональності (условності) й лицемірного фарисейства “моральних підстав” життя сучасного чоловіка і змагань до ревізії й реформи їх в дусі сучасної релігії любові до людини і змагань до її щастя, поступу й ублагоднення життя, найглибших основ сучасного індивідуального, суспільного і державного устрою.

Моралістична течія почала пробиватися виразно, і чим далі, то виразніше уже в першій половині творчості Толстого, що закінчується “Анною Кареніною”, і ставлячи в своїх артистичних творах проблему практичної моралі чоловіка, він уже тоді, від 1860-х років заходить своєю особистою діяльністю помогти реформі людських відносин — реформою школи, перестроєм свого особистого життя відповідно до своїх ідей — своїм особистим прикладом. Але ширшого розголосу і популярності, поза російським світом, його творчість доходить в другім періоді, коли свій літературний геній, свої артистичні інстинкти він свідомо віддає на службу своїм релігійним, етичним і соціальним ідеям і стає “учителем життя” для сучасної людини, реформатором її віри і діла. В сім напрямі його ідеї зробили глибоке вражіння на сучасний культурний світ. Толстой став одним з небагатьох репрезентантів слов'янського світу, котрих ідеї вийшли за межі свого місцевого життя і могутньо вплинули на всесвітню еволюцію ідей і поглядів. Гус і Коперник в минулих століттях, Бакунін і Толстой, почасти Достоевський в наших часах — ті небагато слов'яни, що своїми ідеями лишили глибокий слід в житті культурного світу, і безперечні спільні прикмети лучать ідеї Толстого в їх впливах на сучасного європейця — їх суспільний анархізм, з одного боку, з другого — його неохристиянізм і проповідь внутрішнього очищення і упокорення, з анархізмом Бакуніна і з моралізмом Достоевського. В моїх стичностях з західноєвропейським життям я не раз міг переконаватися про сильний і глибокий вплив ідей Достоевського і ще більше Толстого, хоч і в формах значно ослаблених, ніж в яких виливалося т. зв. толстовство Росії.

На “учителя життя” властиво Толстой не був сотворений. Там, де він переходив до практичних поучень, односторонність і простолінійність його поглядів доводила його не раз до неможливих виводів, і позитивна сторона його моралістичної проповіді була її слабкою стороною. Проголошення повної

пасивності (т. зв. непротивленіє злу), легковаження або й проста ворожнеча до науки й культури, недовір'я до суспільно-політичних реформ (не кажучи вже до простих недоречностей, як свого часу його похід против супружества включно до поради перепинити продовження роду людського) — все се були речі в практичнім їх приложенні шкідливі, особливо в тій суспільності, для котрої вони призначалися передусім, себто для суспільності великоруської, а за нею й українського громадянства Росії, що досі ще вповні живе переживаннями великоросійського суспільства. Тут і без того незвичайна пасивність, некультурність і легковаження культури, політична байдужість і невиробленість становлять найбільші хиби суспільства, і т. зв. толстовство, досить популярне свого часу в великоросійських і українських кругах Росії, було явищем з суспільного погляду некорисним. Але ті невдалі рецепти, як і інші хиби толстовських доктрин — їх односторонності, неконсеквенції, їх часом суворий і нелюдський фанатизм — се все пробачалося, пробачається і мусить пробачатися за критичну сторону його проповіді, за його неблаганне бичування суспільної несправедливості і фарисейства, егоїзму і гіпокризії сучасних владущих кругів. Величезний літературний талант Толстого, незмірно широкі артистичні засоби, сила запалу і сама ся односторонність, з якою він, перейнявшись певною гадкою, з усею силою бив в якусь точку сучасних обставин, в якусь аномалію суспільних відносин чи індивідуального людського життя, збираючи в фокус всі сили свого генія — робили величезне вражіння на сучасного чоловіка, виривали його з міцних кліщів утертих поглядів і призвичаєнь і змушували глянути в вічі вопіючим неправдам і недорічностям сучасного укладу. Він став пророком сучасного світу в стилі старих старозавітних пророків, які своїм гарячим словом ворухили сумління жестоковийного старозавітного чоловіка і відкривали перед ним всю мерзоту і неправду його життя. Не учителя життя, а могутнього будителя людської мислі, громадського сумління мала в нім сучасна культурна суспільність і шануватиме його в нім.

Останні виступи Толстого* і заходи, якими російські чорносотенні, офіційно-церковні і бюрократичні круги постаралися “взмилити” (кажучи словами одного з губернаторських циркулярів з сього приводу) російську суспільність на сім пункті, надають сьому ювілею спеціально-політичну російську закраску, роблячи з неї маніфестацію проти реакційних течій і специфічних прикмет старого режиму Росії та його нинішніх “успокоительних” заходів. Під сим знаком пройде він, очевидно, і на Україні російській. Для ширшого ж світу сей ювілей матиме ширший і універсальніший характер — маніфестації вічного руху людського морального світогляду, його вічної самокритики та вічного оновлення, вічного вдосконалення людського життя.

Вперше про це спробував послідовно з'ясувати правду на підставі фактів і документів К.Чуковський у дослідженні “Рассказы о Некрасове” (М., 1930).

с. 166 ...переложене Старицьким в його “Думах і піснях”... — йдеться про збірку “Пісні та думи”, частини 1–2 вийшли у 1881 та 1883 роках. Названий переклад і ще близько 20 віршів М.Некрасова в перекладах М.Старицького були надруковані в другій частині цього двотомника.

с. 168 ...подає кілька перекладів з сеї серії д-р Франко — у ЛНВ, Т. 21, уміщені переклади І.Франка п'яти віршів М.Некрасова: “Ніч. Роскошів ми своїх скоштували”, “Зелений шум”, “З роботи”, “Невідомому другови”, “Забудь” (с. 158–161).

...догорая, теплится любовь... — рядки з вірша “Праздник жизни — молодости годы...” (1855).

...“некрасовський” склад вірша... — дослідники зазначають низку оригінальних метричних, лексичних та синтаксичних рис поезії М.Некрасова. Насамперед, це народно-пісенна ритміка і соковита, взята з повсякденного життя, лексика, яка в некрасовському вірші несподівано набуває своєрідного поетичного звучання. Натомість науковці вказують на значну неоднорідність поетичної продукції М.Некрасова. (Див., зокрема: *Чуковский К. Мастерство Некрасова.* — М., 1981).

Ювілей Льва Толстого

Перша публікація: ЛНВ. — 1908. — Т. 43. — Кн. 9. — С. 535–537. Стаття присвячена 80-річчю Льва Толстого.

Подається за першодруком.

с. 169 ...довгої, сливе шістдесятилітньої творчої діяльності... — перший завершений літературний твір — повість “Дитинство” — Л.Толстой написав у 1851–1852 рр. (надрукований у 1852 р. у журналі “Современник”).

...віддав свої артистичні сили моральній проповіді... — у кінці 1870-х років відбувся ідейний перелом у світогляді Л.Толстого, який полягав у запереченні всього укладу життя панівних класів, у проповіді ідей всепрощення, “непротивления злу насилием”. Ці світоглядні зміни відобразилися і на його художній творчості, громадській діяльності, зрештою, на самому характері й укладі його життя в останні три десятиліття. У 1880-ті роки Л.Толстой помітно збайдужів до художньої творчості і засуджував як “панську забавку” свої попередні романи і повісті. Публіцистичні трактати Л.Толстого давали різку критику вад сучасної цивілізації, але вихід автор бачив в утопічних закликах до морально-релігійного самовиховання. Власне художні твори цього періоду насичуються публіцистикою.

с. 170 Останні виступи Толстого... — йдеться про резонансну свого часу статтю Л.Толстого “Не могу молчать” (1908), де письменник-публіцист гостро протестував проти смертної кари.

ЗМІСТ

	с. текстів	с. ком.
<i>Микола Жулинський</i> . МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ:		
“Я ПОЧУВ СЕБЕ ЛІТЕРАТОРОМ”	V	
<i>Галина Бурлака</i> . ЩЕ ОДНА ГРАНЬ ТАЛАНТУ:		
МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ — ЛІТЕРАТУРНИЙ КРИТИК	XIII	
Розділ I. СТАТТІ, ВИСТУПИ, ПЕРЕДМОВИ, ЗАМІТКИ	1	581
Для ювілею Івана Котляревського. <i>Desiderata</i>	3	581
Дріб’язок з російського письменства	16	585
Запомога письменникам	19	586
Останні романи Г.Сенкевича... ..	24	587
[Виступ на шевченкОВому святі 1896 р. у Львові]	45	587
Поступова Польща..... ..	51	590
До справи Шевченкових провин	79	593
“Мужики”. Оповідання Антона Чехова	80	595
Перші проби [Володимир Темницький]	82	596
Перші видання “Енеїди” Котляревського	83	596
З татарських “легенд” Д.Маміна-Сибіряка	86	597
Новини російської літератури: Л.Толстой; Чехов... ..	87	598
“Мімочка заручена”. Ескіз В.Микулич	101	603
Літературна спадщина Альфонса Доде	102	603
Наталія Кобринська	128	606
Із оповідань Гната Потапенка..... ..	147	610
Із оповідань Франсуа Коппе	149	610
[Виступ на Шевченковому святі 1902 р. у Кракові]	150	611
Густав Флобер..Літературна характеристика	155	614
Варіанти до “Богданової могили” Шевченка	161	615
Микола Некрасов	162	616
Ювілей Льва Толстого	169	618
[Передмова до видання: Сельма Лягерлеф. “Королеви Півночі”... ..	171	619
Один з ніжинців	173	619
Передне слово [до книжки: оповідання марка вовчка..... ..	175	621
Світлотіні галицького життя. Лесь Мартович. “Забобон”... ..	177	622
Світлотіні галицького життя. Михайло Яцків. “Танець тіней”... ..	199	624
Українська література, її назва, розвій, періоди	213	625
Поезія Олеся	225	629
Перша редакція “Іродової мороки” Куліша	233	631
Невиконане побажання Марка Вовчка	237	632
В сімдесяти роковини смерті Шевченка на спомин його і людей, йому близьких	239	633

Розділ II. РЕЦЕНЗІЇ	241	634
Цупкий. Байки.	243	634
Н.Дашкевич. Вопрос о литературном источнике украинской оперы И.П.Котляревского “Москаль-чаривный”	244	635
Українсько-руські драми	249	636
“Жіноча бібліотека”. Видає Наталія Кобринська	257	640
“Для домашнього огнища”. Повість Івана Франка	259	641
Осип Маковей. “Подорож до Києва”	266	642
“Мій Ізмарагд”. Поезії Івана Франка	269	642
М.Чернявський. “Донецькі сонети”	275	644
“Царівна”. Оповідання Ольги Кобилянської	277	645
“Залісся”. Повість Осипа Маковея	282	646
Іван Семанюк (Марко Черемшина). “Карби” . Новели з гуцульського життя.....	290	647
И.Стешенко. Иван Петрович Котляревский	296	648
В.Лесевич. Евгений Павлович Гребенка	301	650
Н.Петров. Один из предшественников Ив. Петр. Котляревского... ..	302	650
[“Шершень”]	303	651
Т.Шевченко. “Кобзарь”	304	652
А.И.Лотоцкий. “Демократическая литература ...”	305	653
Поезії М.П.Старицького.....	306	654
“Лис Микита”, з німецького переробив* Іван Франко.....	307	655
Твори Івана Котляревського	308	656
Твори Григорія Квітки-Основ'яненка	310	657
Розділ III. НЕКРОЛОГИ	311	658
[Промова над могилою д-ра Омеляна Огоновського]	313	658
Олександр Пипін. Некролог	314	658
Антін Чехов. † 2 (15)/VII 1904	316	659
Данило Мордовець. Некрологічна замітка	318	659
Смерть Толстого	320	660
Сумний Великдень	323	660
Пам'яті Лесі Українки	328	662
Над свіжою могилою	329	662
Розділ IV. ПО СВІТУ	331	663
ДОДАТКИ	467	692
[Щоденникові записи 1883 р. на літературні теми]... ..	469	692
Вступне слово видавництва [Передмова до видання: Гомерова “Одіссея” ...]	475	694
Перше видання “Енеїди” Котляревського	484	
По світу.	486	

КОМЕНТАРІ.....	581
ПОКАЖЧИК ІМЕН.....	700
ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК.....	734
ПОЯСНЕННЯ СЛІВ.....	743

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 11

Серія “Літературно-критичні та художні твори”

Літературно-критичні праці (1883–1931), “По світу”

Редактор	<i>Л.Веремієнко</i>
Художнє оформлення	<i>С.Іванов</i>
Технічний редактор	<i>І.Сімонова</i>
Коректори	<i>Б.Павлів, О.Тростянчин</i>

Грушевський М.С.

Г 91 Твори: У 50 т. / Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.;
Голов. ред. П.Сохань. — Львів: Світ, 2002 — .
Т. 11: Серія “Літературно-критичні та художні твори”:
Літературно-критичні праці (1883–1931), “По світу”. — 2008. — 784 с.
ISBN 978-966-603-223-5; 978-966-603-568-7 (т. 11)

Том 11 зібрання праць М.Грушевського у 50-ти томах відкриває серію “Літературно-критичні та художні твори”, до якої увійшли статті, виступи, передмови та рецензії М.Грушевського на літературні теми. Тексти, написані упродовж 1883–1931 рр., окреслюють читачеві позицію вченого щодо цілої низки літературних явищ і постатей кінця ХІХ—початку ХХ ст., визначають його роль у тогочасному літературному процесі. Також у томі опубліковане культурологічне есе “По світу”, в основу якого покладені враження від подорожей найвизначнішими містами Італії.

Видання розраховане для науковців та всіх, хто цікавиться історією України.

ББК 63.3 (15 УКР)

ISBN 978-966-603-223-5

ISBN 978-966-603-568-7 (т. 11)

Формат 70x100¹/₁₆. Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк.
Умовн. друк. арк. 63,7. Обл.-вид. арк. 60,0.
Додрук накладу 200 прим. Вид. № 4.
Зам. 290-8.

Державне підприємство “Всеукраїнське спеціалізоване видавництво “Світ”
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № 2980 від 19.09.2007 р.
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
www.dsv-svit.lviv.ua; e-mail: office@dsv-svit.lviv.ua

Друк на ВАТ “Львівська книжкова фабрика “Атлас”
75005 м. Львів, вул. Зелена, 20
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № 1110 від 02.11.2002 р.